

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/26397>

Please be advised that this information was generated on 2019-01-18 and may be subject to change.

Mars Ultor in Nijmegen

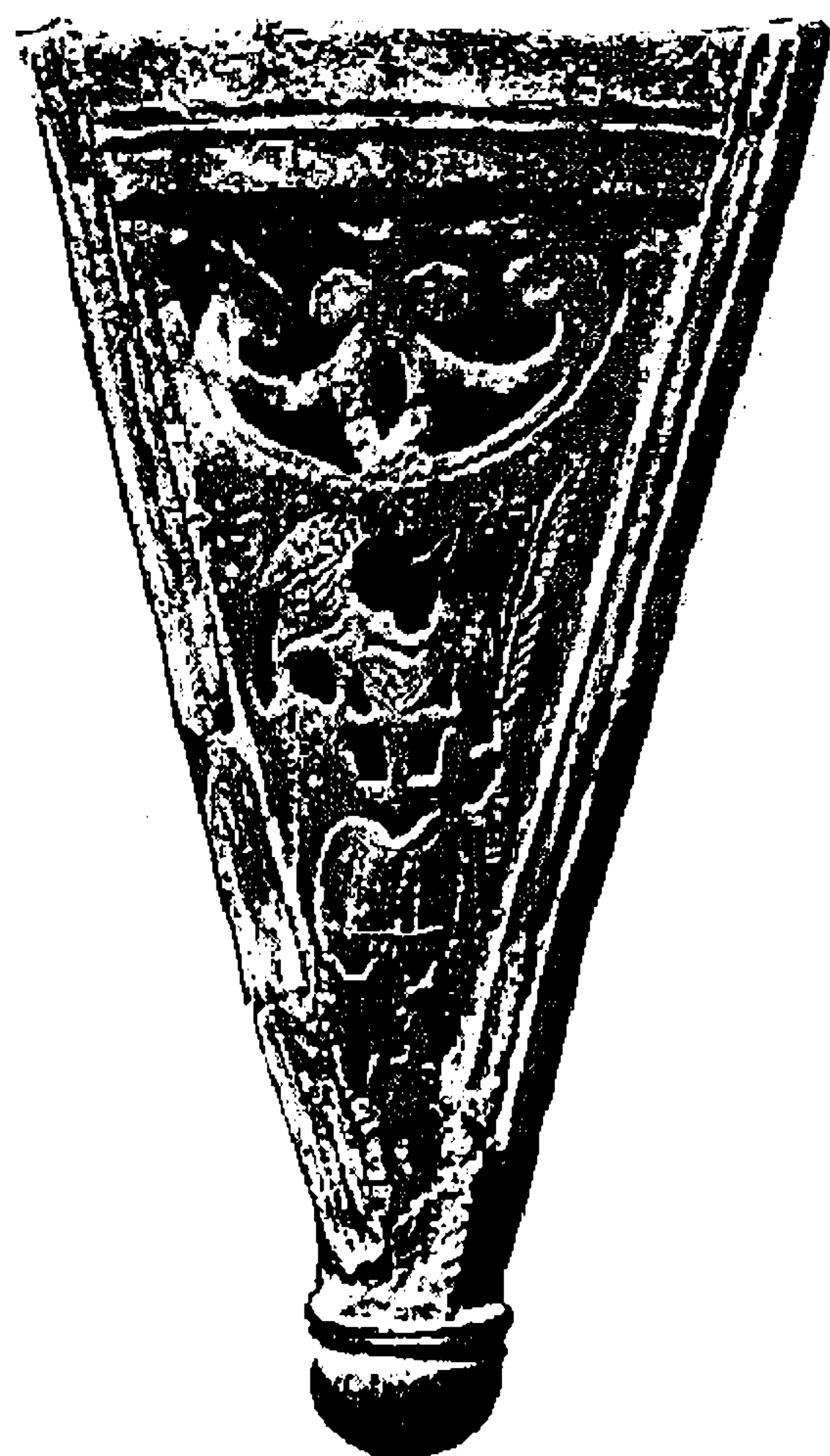
J. K. Haalebos

Onder de talrijke vondsten die in 1973-1974 te Nijmegen zijn gedaan tijdens de door het Instituut voor Oude Geschiedenis en Archeologie op het terrein van de Romeinse legioensvestingen verrichte opgravingen,¹ verdienen slechts weinig voorwerpen een afzonderlijke bespreking. Het belang van één stuk rechtvaardigt echter een korte vermelding in deze bundel.

Op 6 mei 1973 werd het onderste opgravingsvlak van de eerste werkput – gelegen achter de nu afgebroken villa Berg en Dalseweg 129 – afgewerkt. Binnen een houten gebouw uit de vroeg-Flavische tijd (periode 3?), waarvan het grootste gedeelte in de tegenwoordige tuin van het Gemeenschappelijk Instituut voor Toegepaste Psychologie (Berg en Dalseweg 127) gestaan moet hebben, bevond zich een ondiepe kuil met een diameter van ca. 1 m. Bij het uitspitten hiervan kwamen enkele scherven van gladwandige witte kruiken te voorschijn, een hoornpit van een rund, een verzilverde bronzen pin en een eveneens verzilverde metalen punt van een zwaardschede.² Dit laatste voorwerp (afb. 1-2) zal ons hier verder bezig houden.

De voorzijde van deze oordband – een à jour bewerkt driehoekig stuk bronsblik – ligt op twee in doorsnede U-vormige lijsten, die eens de zijkanten van de schede hebben moeten omramen en die aan het ondereinde uitlopen in een met groeven versierde knop. Over de randen van de plaat zijn strips aangebracht om de bevestiging aan het frame te camoufleren. Aan de bovenzijde loopt een brede bronzen band. Typologisch laat deze vorm zich indelen bij de scheden van zwaarden die Ulbert naar een aantal fraaie voorbeelden uit Pompeii het Pompeii-type heeft genoemd.³

Ons exemplaar trekt vooral door zijn versiering de aandacht. Hierbij zijn twee verschillende maar verwante technieken gecombineerd. De hoofdlijnen zijn weergegeven door bepaalde gedeelten uit te hakken. Deze staken door de werking van het al dan niet geverfde, achter het beslag zichtbare leer af tegen de zilverkleur van het metaal. Details zijn met een beitel geciseleerd. Duidelijke sporen van dit werktuig zijn zowel langs de randen van de opengewerkte gedeelten als in de uitgestoken lijnen te zien. Afgebeeld is een staande, naar links kijkende soldaat, die met de opgeheven rechterarm op zijn lans steunt. De linkerhand rust op een op de grond geplaatst schild, dat wegens ruimtegebrek niet volledig kon worden weergegeven. Met enkele lijntjes naast het linkerbeen, dat ook onder de omlijsting verdwijnt, is het echter nog net aangeduid. Rechts achter de figuur is een palmtak getekend, aan weerszijden van het hoofd zijn twee sterren afgebeeld. De voorstelling gaat naar alle waarschijnlijkheid terug op het door Augustus in Rome gewijde

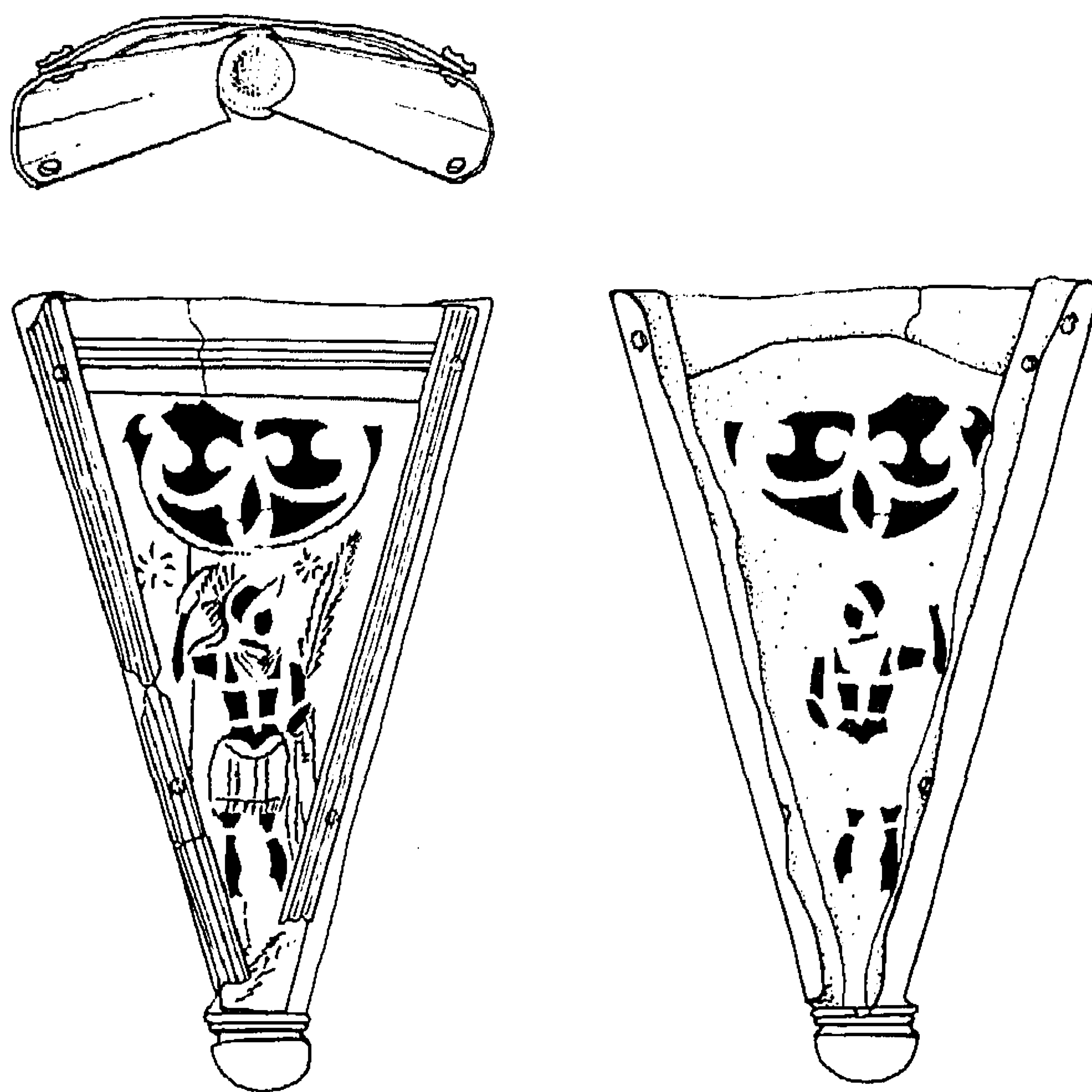
Afb. 1 Verzilverde bronzen oordband uit Nijmegen. Schaal 2 : 3.
Foto P. Bersch, Kath. Universiteit, Nijmegen.

beeld van Mars Ultor.⁴ Aan de bovenzijde wordt het geheel begrensd door een pelta-vormig motief.

Op grond van de toegepaste techniek behoort dit voorwerp tot een onlangs door Ulbert uitvoerig besproken kleine groep van opengewerkte schedebeslagen,⁵ die ondanks het grote verspreidingsgebied – Nederland, Pompeii, Rottweil, Mainz,⁶ Windisch (Zwitserland),⁷ Linz (Oostenrijk) en Kostolná pri Dunaji (gem. Galanta, Tsjecho-Slowakije) – op het eerste gezicht een zo duidelijke stilistische samenhang vertonen dat men aan zou kunnen nemen dat al deze scheden in een en dezelfde plaats zijn vervaardigd.

De Nijmeegse oordband sluit zich iconografisch het dichtst aan bij het andere Nederlandse voorbeeld van dit soort versiering, de zwaarschede uit de Rijn bij Oosterbeek (afb. 3).⁸ Op het bovenste paneel van deze laatste staat een meer gedetailleerde baardige figuur in dezelfde houding als onze krijger. Doordat deze in een rechthoekig vlak is geplaatst, komen de benen en het schild hier beter uit en konden naast de godheid twee veldtekens worden aangebracht. Het kleine basement waarop Mars staat en de standaards verplaatsen de scène naar het vaandelheilighdom, de aedes, van een militair hoofdkwartier of naar de tempel van Mars Ultor in Rome; ze zullen wel geen aanduiding zijn van de functie van de drager van het zwaard.⁹ Als Ulberts opvatting dat de tweede afbeelding op de schede uit Oosterbeek betrekking heeft op de verovering van Jeruzalem door Titus, juist is, moet dit

Afb. 2 Verzilverde bronzen oordband uit Nijmegen, bovenaanzicht, voor- en achterzijde. Schaal 2 : 3. Tek. E. J. Ponten, Inst. O.G.A.

Afb. 3 Beslag van een zwaardschede uit de Rijn bij Oosterbeek. Schaal 2 : 3.
Foto Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

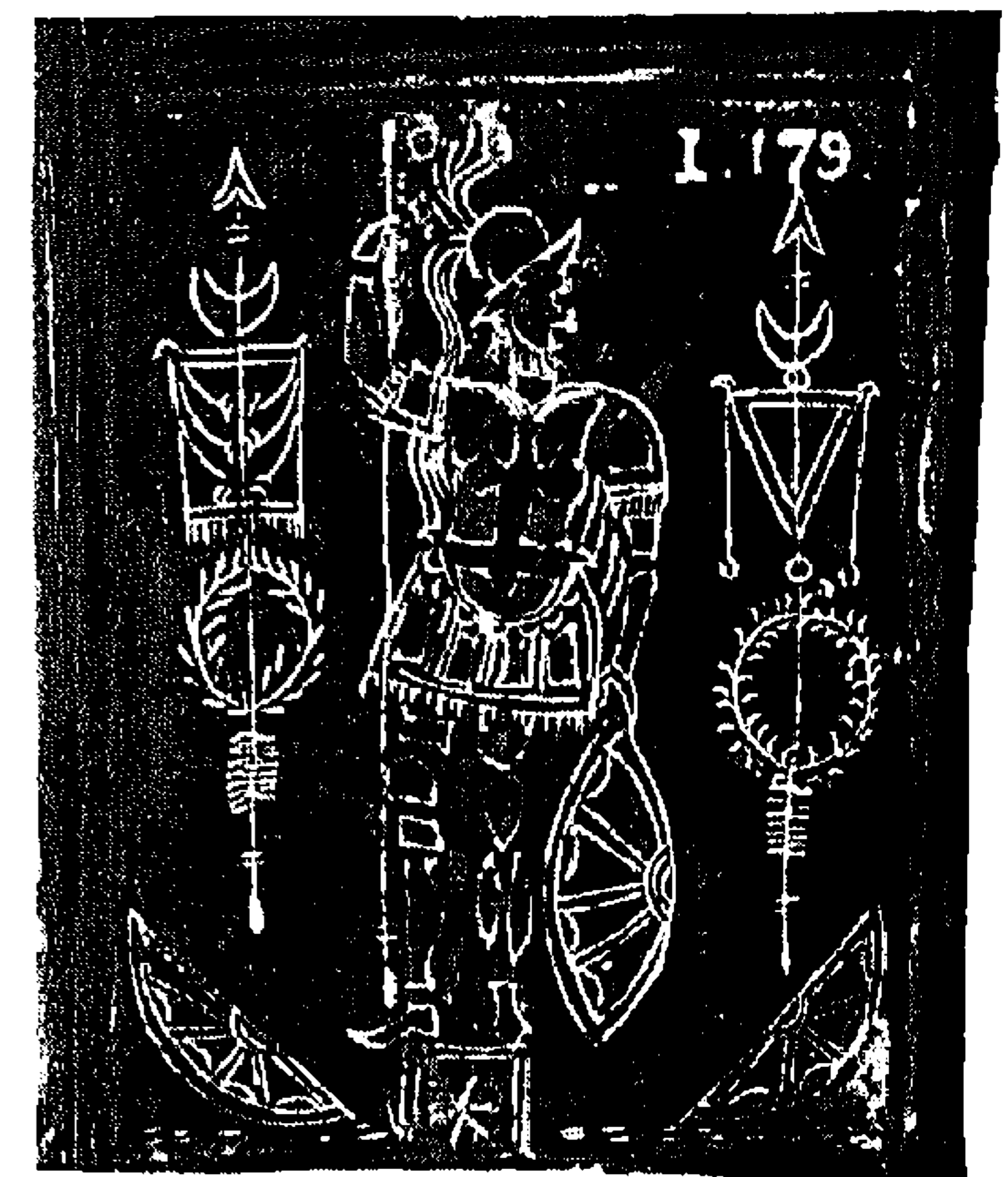
wapen wel in de Flavische tijd gemaakt zijn.¹⁰ Een dergelijke datering past goed bij de vondstomstandigheden van het Nijmeegse stuk.

De overeenkomst van de gebruikte voorstellingen op de beide Nederlandse scheden doet de vraag rijzen of deze niet uit hetzelfde atelier afkomstig zijn, en of de overige vergelijkbare stukken niet ergens anders zijn vervaardigd. Met andere woorden of het idee van een centrale werkplaats voor dergelijk wapentuig wel juist is en of men niet veeleer rekening moet houden met de mogelijkheid dat het uit verschillende fabrieken stamt.¹¹ Dat bij een dergelijk klein aantal bekende voorbeelden twee stukken met verwante afbeeldingen op nog geen 30 km van elkaar worden gevonden, lijkt een te groot toeval. Een tweede argument voor het bestaan van regionale groepen kan worden gevonden in een detail, dat drie scheden uit Germania Superior (Windisch, Rottweil, Mainz)¹² met elkaar verbindt. Hierop is de voorstelling begrensd door randen van open driehoekjes, een element dat verder alleen nog in Pompeii voorkomt.¹³ Ook de stilistische samenhang is niet zo groot, als wordt gesuggereerd. Duidelijke verschillen in uitwerking kan men zien wanneer men het pelta-vormige ornament van de Nijmeegse oordband vergelijkt met een dergelijk motief op die uit Mainz.¹⁴ Dit laatste is zo grof van uitvoering dat men slechts met veel moeite de overeenkomst met het Nijmeegse voorbeeld ziet. Dat beide door dezelfde wapensmid zijn uitgeslagen, zou men niet direct willen geloven.

Het aantal bekende op deze manier versierde scheden is op dit moment nog te gering om veel te zeggen over de herkomst. Daarbij kan men even goed denken aan meer dan een werkplaats als aan een centraal atelier, dat grote delen van het Rijk van dit soort wapens voorzien zou hebben.

Ten slotte kan hier nog de vraag naar voren worden gebracht wie zulke rijk versierde scheden hebben gedragen. De kostbare (?) uitvoering doet in eerste instantie vermoeden dat ze vooral tot de uitrusting van officieren — centuriones en tribuni — behoord hebben. In deze zin laat Ulbert zich dan ook uit ten aanzien van de in Pompeii gevonden zwaarden.¹⁵ Het zwaard uit Mainz zou volgens de oudste daarop aangebrachte inscriptie hebben toebehoord aan een centurio, C. Valerius Primus. Of de volgende eigenaar, wiens naam — C. Ranius — dwars door het cognomen van Primus zou zijn ingeslagen, dezelfde rang heeft bekleed, is onduidelijk.¹⁶

De vindplaatsen van opengewerkte schedebeslagen suggereren verder dat ze vooral bij de legioenen populair zijn geweest. Bij slechts twee voorbeelden is er aanleiding om te veronderstellen dat ze ook door officieren (?) van de hulpstroepen kunnen zijn gebruikt, namelijk bij de exemplaren uit Linz en uit Rottweil. Maar zeker in het geval van de laatste plaats is het niet uit te sluiten dat daar ook legionarii geleverd zijn geweest. Ook voor het geven van een afdoend antwoord op deze vraag is meer materiaal nodig dan dat waarover we nu beschikken.

Noten

- ¹ Voor een voorlopig verslag van deze opgraving en een overzicht van de periodisering van de Nijmeegse legioensvestingen zie Bogaers en Haalebos 1975, 1-20; Bogaers en Rüger 1974, 76.
- ² Vondstnr. CA. 1973.121 m. Zie ook Bogaers en Haalebos, afb. 9.
- ³ Ulbert 1969, 119.
- ⁴ Ulbert 1969, 106.
- ⁵ Ulbert 1969, 99.
- ⁶ Schoppa 1974, 102-108.
- ⁷ Zie ook Unz 1973, 16, nr. 11. Vgl. voor de schede uit Linz ook Karnitsch 1972, pl. 117, 2.
- ⁸ Braat 1967, 58, 5; Ulbert 1969, 106.
- ⁹ Braat 1967, 59; zie echter Ulbert 1969, 107. Vgl. voor de afbeelding van een vaandelheiligdom op een schede het zwaard van Tiberius uit Mainz: Ulbert 1968, pl. 7; Fellman 1958, 154, afb. 69; verder ook: Ulbert 1970, 17.
- ¹⁰ Ulbert 1969, 109; Schoppa 1974, 108.
- ¹¹ Vgl. voor de vervaardiging van wapens in de Rijnprovincies een rijk versierde dolk uit Mainz van een soldaat van de Legio XXII en vooral van een zwaardschede uit Straatsburg, die afkomstig is uit een werkplaats 'ad ara' (Keulen of Straatsburg?), Ulbert 1971, 46-48; Doppelfeld 1967, 206 en pl. 61.
- ¹² Ulbert 1969, pl. 22, en afb. 4; Schoppa 1974, pl. 26, 2.
- ¹³ Ulbert 1969, pl. 19, 2 b.
- ¹⁴ Schoppa 1974, pl. 26, 1.
- ¹⁵ Ulbert 1969, 124.
- ¹⁶ Schoppa 1974, 102 en pl. 25. Merkwaardig is dat de jongste van de twee inscripties de onduidelijkste is.

Literatuur

- Bogaers, J. E., en J. K. Haalebos 1975: De Nijmeegse legioensvestingen vanaf 70 n. Chr., Numaga 22, 1975, 1-20.
- Bogaers, J. E., en C. B. Rüger (ed.) 1974: Der Niedergermanische Limes, Köln-Bonn.
- Braat, W. C., 1967: Römische Schwerter und Dolche im Rijksmuseum van Oudheden, OML 48, 56-61.
- Doppelfeld, O. (ed.), 1967: Römer am Rhein, Köln.
- Fellman, R., 1958: Die Principia des Legionslagers Vindonissa und das Zentralgebäude der römischen Lager und Kastelle, Brugg.
- Karnitsch, P., 1972: Die römische Kastelle von Lentia (Linz), Linz.
- Schoppa, H., 1974: Ein Gladius vom Typus Pompeji, Germania 52, 102-108.
- Ulbert, G., 1968: Römische Waffen des 1. Jahrhunderts n. Chr., Stuttgart.
- Ulbert, G., 1969: Gladii aus Pompeji, Germania 47, 97-127.
- Ulbert, G., 1970: Das römische Donaukastell Ristissen I, Stuttgart.
- Ulbert, G., 1971: Gaius Antonius, der Meister des silbertauschierten Dolches von Oberammergau, Bayerische Vorgeschichtsblätter 36, 46-48.
- Unz, C., 1974: Römische Funde aus Windisch im ehemaligen Kantonalen Antiquarium Aarau, Gesellschaft Pro Vindonissa Jahresbericht 1973, 11-42.